

Th. J. S. van Staaldune, *Om de lijn der Afscheiding. Prof. dr. G. M. den Hartogh en de Vrijmaking van 1944* (Dissertatie Theologische Universiteit van de Protestantse Kerk in Nederland Kampen 2004; Heerenveen: Groen, 2004, xviii + 551 blz., ISBN 90 5829 440 4).

G. M. den Hartogh (1899-1959) was van 1934 tot 1956 hoogleraar in het kerkrecht en de kerkgeschiedenis aan de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde kerken te Kampen. Hij studeerde rechten en theologie en schreef als medewerker van het wetenschappelijk bureau van de Antirevolutionaire Partij een verdienstelijk proefschrift over Groen van Prinsterer en de verkiezingen van 1871 (1933). Al met al echter onvoldoende, lijkt het, voor een monografie van meer dan 500 bladzijden. Zijn biografie van Staaldune verdedigt die vele bladzijden dan ook door te verwijzen naar de betekenis van het rijke archief dat Den Hartogh naliet. Want Den Hartogh was wel aanwezig bij feitelijk elke gebeurtenis van belang in de toenmalige gereformeerde wereld en zijn archief geeft niet de indruk dat hij ooit een enkele snipper papier heeft weggegooid.

Onderwerp van de studie van Van Staaldune is dan ook in feite het conflict in de Gereformeerde kerken in Nederland, dat bekend werd als de Vrijmaking van 1944. Hij schreef dat degelijk en gedetailleerd, vanuit het archief én de visie van Den Hartogh. In 1944 ging het, aldus Van Staaldune, in wezen om de erfenis van de Afscheiding van 1834 — met de Doleantie van 1886 de bakermat van de Gereformeerde kerken. Om haar mentaliteit en vroomheid. Ter discussie stond vooral het zelfonderzoek. Ieder christen moet zich immers steeds ernstig beproeven: is mijn geloof wel echt? Herken ik in mijn leven de zekerheid van mijn uitverkiezing? Breng ik vruchten van geloof voort? Voldoet mijn leven aan de norm van geloof en liefde? Voor Den Hartogh was dat zelfonderzoek de grondslag voor elke ware bevindelijke vroomheid en spiritualiteit.

Den Hartoghs Kamper collega dogmatiek K. Schilder wantrouwe dat zelfonderzoek als subjectivisme. Geloven kan niet gebaseerd zijn op menselijke bevinding en ervaring. Het moet gebouwd zijn op vertrouwen van de betrouwbare, goddelijke beloften, bij de doop aan de kinderen van de gelovigen plechtig verzekerd. Schilder dacht niet vanuit uitverkiezing en wedergeboorte, maar vanuit het genadeverbond; de toeëigening van het heil gaat langs de weg van aanvaarden van de genade en gehoorzamen aan de verbondseisen. Schilder wilde een actieve vroomheid, een naar buiten gerichte gereformeerde mentaliteit, het tegenovergestelde van de erfenis van de vroomheid van de Nadere Reformatie en in de Afscheiding bewaard: bevindelijk zelfonderzoek, wereldmijding.

In het kerkelijk-theologisch conflict onder de gereformeerden in de jaren 1940 stond de doop daarom centraal. Schilder *cum suis* wezen de doopvisie van Abraham Kuyper met kracht af. In die visie werd de doop bediend op een veronderstelde wedergeboorte: de doopbeloften worden verleend, op vooruitgeziene bekering en een waar geloof van de als volwassene geworden dopeling. Schilder vond dat een gevaarlijke theologische constructie. Kan er tweërlei doop bestaan? Gelden de doopbeloften, afhankelijk van menselijk optreden? Hoe kunnen ouders van jonggestorven kinderen zeker zijn van de verleende doopbeloften? De doopbeloften gelden altijd, stelde Schilder er tegenover — maar men kan ze in ongelof verwerpen. Dan krijgt men te maken met de andere keerzijde van de Verbondsbeloften: de Verbondswraak.

Van Staalduine heeft dus een belangrijk onderwerp bestudeerd, en goed ook. Hij overtuigt als hij stelt, dat Den Hartogh werd geleid door bezorgdheid om de handhaving van het zelfonderzoek. Maar dat roept ook vragen op. Werde die bezorgdheid door al zijn medestanders even sterk gedeeld? Waren er ook andere meningsverschillen? Was de handhaving van deze vorm van vroomheid voldoende reden om de Kuyperiaanse visie op de doop annex de zelfbeproeving dwingend op te leggen, ondanks een sinds 1905 vigerend compromis? Om tegenstanders ervan te schorsen en af te zetten, met een te voorspellen breuk op de koop toe?

Het gedetailleerde verslag van de ontwikkelingen dat Van Staalduine geeft, beantwoordt de eerste vraag. Het ging niet alleen om de zelfbeproeving, er was veel meer aan de orde. Meer ook dan alleen de geschiedenis, of dat deze of gene lijn uit de Afscheiding werd gevolgd. Er bestond in gereformeerde kring verschil van mening over reeksen van zaken: de wijsbegeerte der wetsidee, de filosofie van A. Janse, de ethische theologie, die van Barth, de samenwerking met niet-gereformeerden, de oecumene, vernieuwing en behoud, deelname aan de cultuur of wereldgelijkheid. Of de dominantie van de VU-theologen, de tegenstellingen tussen Amsterdam en Kampen, tussen dolerende en afgescheiden tradities en mentaliteiten, de onderlinge polemiek en de partijzucht. Er zou nog meer te noemen zijn, want gereformeerd Nederland barstte in de jaren dertig en veertig van de stromingen, facties en persoonlijke tegenstellingen.

De vraag naar het gewicht van de zelfbeproeving wordt dus versterkt door die andere vraag, of al die meningsverschillen, spanningen en tegenstellingen al dan niet toelaatbaar waren. Van Staalduine geeft in zijn *Summary* een ietwat verrassend maar helder antwoord: het schisma van 1944 ‘was not caused by a fundamental doctrinal difference. No-one was suspended or deposed for spreading false teaching. The only charge is that of causing division. What drove the parties apart was a difference in religious experience.’ Die conclusie is, zoals gezegd, ietwat verrassend. De strijdende partijen werden niet uiteengedreven door een leerkwesie maar door een meningsverschil over de *praxis pietatis*. Weinig betrokkenen haalden die twee toen uit elkaar, denk ik, maar op afstand heeft die conclusie aantrekkelijkheden. Alleen: hoe kon ‘a difference in religious experience’ leiden tot een kerkelijke scheuring? Wat voor soort maatschappelijke structuur en mentaliteit beheersten die gereformeerde kerken, welke bestuurlijke verhoudingen en procedures lieten een dergelijk meningsverschil uitgroeien tot een heuse scheuring?

Het antwoord is te distilleren uit Van Staalduines beschrijving van het synodale handelen in de jaren 1942-1944. De synode trachtte de tegenstellingen te beheersen en te doen verminderen, door de eigen visies op te leggen en de opposenten te isoleren en buiten de orde te stellen. Zij maakte daarbij gebruik van wat de tegenstanders het ‘nieuwe kerkrecht’ noemden, dat het synodale gezag versterkte tegenover de zelfstandigheid van de plaatselijke kerkenraden — als jurist en kerkrechtdeskundige was Den Hartogh er ten nauwste bij betrokken. De voorstanders ervan waren heilig overtuigd daarmee het welzijn van de kerk te dienen tegen allerlei middelpuntvliedende en kerkondermijnende krachten. Ze waren niet zonder succes, leek het: slechts tien procent van de kerkleden maakte zich vrij van deze synodale orde. Hoewel: Van Staalduine moest zijn studie besluiten met de constatering ‘dat de handhaving van het afgescheiden zelfonderzoek in de kerken in grote

mate een Pyrrhusoverwinning' was — in de jaren erop keerden de kerkleden zich massaal af van deze bevindelijke spiritualiteit.' Een pijnlijke, eerlijke conclusie.

G. J. Schutte

C. van Renselaar, *Partij in de marge. Oorlog, goud en de Nederlandsche Bank* (Dissertatie Leiden 2005; Amsterdam: Boom, 2005, 382 blz., € 29,50, ISBN 90 8506 184 9).

De fascinatie voor goud is van alle tijden. Ze spruit vermoedelijk ook voort uit het feit dat goud wordt begeerd om zichzelfswil maar bovendien de functie vervult van ruilmiddel en middel tot waardeaanhouding. Beide zijn monetaire functies en verschaffen het goud mede zijn betovering en mystieke aantrekkingskracht. Die wordt wellicht nog versterkt door de vitale rol van het gele metaal in het monetaire optreden van de klassieke centrale banken bij de uitvoering van hun wisselkoersbeleid en het handhaven van het maatschappelijk vertrouwen in bankbiljetten als oudste gedaante van fiduciair geld. Maar thans is dat grotendeels historie ook al omdat giraal geld thans het voornaamste bankgeld is. Ook de monografie van C. van Renselaar gaat over een lang vervlogen tijd al liggen de beschreven gebeurtenissen nog niet zo ver weg. Haar boek beziet het goud van de Nederlandse centrale bank, op dit moment haar werkgever. Dit geschiedt niet zozeer uit monetair oogpunt maar als voorwerp van roof in de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter. Deze begeerde het Nederlandse goud vanwege zijn functie als internationaal betaalmiddel. Van deze goudroof en van het voor de teruggave ervan verrichte speurwerk en diplomatieke inspanningen na afloop van de oorlog brengt dit boek verslag uit. De auteur doet dat op een bewonderenswaardig uitvoerige en historisch breed gedocumenteerde wijze. De uitkomst is een boeiend, met vaardige pen geschreven relaas van zeldzame kleine successen en talrijke grote mislukkingen in de internationale monetaire diplomatie van ons land. Geen opwekkend beeld derhalve, maar allerminst zielig en er is dan ook geen ruimte voor zelfbeklag. Integendeel en dat laat dit boek overtuigend zien.

Kern en uitgangspunt van dit verhaal is het onomstotelijke feit dat de bezetter 145.674 kg fijn goud uit ons land wegvoerde wat overeenkwam met 432,6 miljoen gulden. Dit was de goudvoorraad van 113.755 kg fijn die zich op de dag van de capitulatie, 15 mei 1940, nog in Nederland bevond, alsmede het nadien ingevorderde goud van particulieren op grond van een deviezenmaatregel uit mei 1940. Daardoor verwierf de bank in de loop van 1940 nog 35.476 kg goud. Overigens was het ten tijde van de capitulatie in de kluisen van de Nederlandsche Bank aanwezige goud, zo rapporteert de schrijfster, 20% van de totale Nederlandse officiële goudvoorraad die wegens de oorlogsdreiging grotendeels al naar het buitenland was overgebracht. De geschiedenis van het terugvinden en vorderen van de roof van deze ruim 145.000 kg goud is het onderwerp van dit boek. Hiervan bevond zich overigens op het einde van de oorlog slechts nog een klein gedeelte in Duitsland omdat de Duitsers het hadden gebruikt als betaalmiddel voor hun invoer. Hierdoor was ook het Nederlandse goud verspreid geraakt over een aantal zogeheten neutrale landen met Zwitserland voorop, maar ook in Zweden, Spanje en Portugal. Het internationale overleg

mate een Pyrrhusoverwinning' was — in de jaren erop keerden de kerkleden zich massaal af van deze bevindelijke spiritualiteit.' Een pijnlijke, eerlijke conclusie.

G. J. Schutte

C. van Renselaar, *Partij in de marge. Oorlog, goud en de Nederlandsche Bank* (Dissertatie Leiden 2005; Amsterdam: Boom, 2005, 382 blz., € 29,50, ISBN 90 8506 184 9).

De fascinatie voor goud is van alle tijden. Ze spruit vermoedelijk ook voort uit het feit dat goud wordt begeerd om zichzelfswil maar bovendien de functie vervult van ruilmiddel en middel tot waardeaanhouding. Beide zijn monetaire functies en verschaffen het goud mede zijn betovering en mystieke aantrekkingskracht. Die wordt wellicht nog versterkt door de vitale rol van het gele metaal in het monetaire optreden van de klassieke centrale banken bij de uitvoering van hun wisselkoersbeleid en het handhaven van het maatschappelijk vertrouwen in bankbiljetten als oudste gedaante van fiduciair geld. Maar thans is dat grotendeels historie ook al omdat giraal geld thans het voornaamste bankgeld is. Ook de monografie van C. van Renselaar gaat over een lang vervlogen tijd al liggen de beschreven gebeurtenissen nog niet zo ver weg. Haar boek beziet het goud van de Nederlandse centrale bank, op dit moment haar werkgever. Dit geschiedt niet zozeer uit monetair oogpunt maar als voorwerp van roof in de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter. Deze begeerde het Nederlandse goud vanwege zijn functie als internationaal betaalmiddel. Van deze goudroof en van het voor de teruggave ervan verrichte speurwerk en diplomatieke inspanningen na afloop van de oorlog brengt dit boek verslag uit. De auteur doet dat op een bewonderenswaardig uitvoerige en historisch breed gedocumenteerde wijze. De uitkomst is een boeiend, met vaardige pen geschreven relaas van zeldzame kleine successen en talrijke grote mislukkingen in de internationale monetaire diplomatie van ons land. Geen opwekkend beeld derhalve, maar allerminst zielig en er is dan ook geen ruimte voor zelfbeklag. Integendeel en dat laat dit boek overtuigend zien.

Kern en uitgangspunt van dit verhaal is het onomstotelijke feit dat de bezetter 145.674 kg fijn goud uit ons land wegvoerde wat overeenkwam met 432,6 miljoen gulden. Dit was de goudvoorraad van 113.755 kg fijn die zich op de dag van de capitulatie, 15 mei 1940, nog in Nederland bevond, alsmede het nadien ingevorderde goud van particulieren op grond van een deviezenmaatregel uit mei 1940. Daardoor verwierf de bank in de loop van 1940 nog 35.476 kg goud. Overigens was het ten tijde van de capitulatie in de kluisen van de Nederlandsche Bank aanwezige goud, zo rapporteert de schrijfster, 20% van de totale Nederlandse officiële goudvoorraad die wegens de oorlogsdreiging grotendeels al naar het buitenland was overgebracht. De geschiedenis van het terugvinden en vorderen van de roof van deze ruim 145.000 kg goud is het onderwerp van dit boek. Hiervan bevond zich overigens op het einde van de oorlog slechts nog een klein gedeelte in Duitsland omdat de Duitsers het hadden gebruikt als betaalmiddel voor hun invoer. Hierdoor was ook het Nederlandse goud verspreid geraakt over een aantal zogeheten neutrale landen met Zwitserland voorop, maar ook in Zweden, Spanje en Portugal. Het internationale overleg